

Петко Ст. Петков

ПОДГОТОВКА И ПРИЕМАНЕ НА ЕКЗАРХИЙСКИЯ УСТАВ
ОТ 1895/1897 ГОДИНА

Petko St. Petkov

PREPARATION AND ADOPTION OF THE EXARCHY STATUTE
FROM 1895/1897

***Abstract:** The article examines the new Exarchate Statute of the Bulgarian Orthodox Church, in particular its preparation, discussion in the Holy Synod and in Parliament, and adoption in 1895 and 1897. The research is based on historical documents from several central archives, minutes of the Holy Synod, diaries of the National Assemblies, as well as the State Gazette. The main changes and innovations included in the Statute are analyzed. The role of both the Bulgarian Orthodox clergy and the ruling politicians in the adoption of the new church law is emphasized.*

***Keywords:** Exarchate Statute; Bulgarian Orthodox Church; Holy Synod; National Assembly; Church Law.*

Един от сериозните проблеми в отношенията между Българската православна църква (БПЦ) и държавната власт в първите години от самостоятелното развитие на Княжество България е свързан с необходимостта да се изготвят и приемат правила за църковното управление в Княжеството, тъй като Екзархийският устав от 1871 г. в някои отношения е неприложим, а в частта си за издръжката на църквата чрез събиране на владичина е нарушен още по време на руското окупационно управление. Първият опит в тази насока завършва без резултат. Изготвените от архиерейското събрание в Търново през март 1879 г. „Временни правила за епархиалното управление“, връчени на императорския комисар княз А. Дондуков на 1.05.1879 г., не са приложени [НБ-КМ-БИА, ф. 16, а.е. 368, л. 457–506]. Първите две правителства – на Тодор Бурмов и епископ Климент Браницки – полагат усилия за изготвяне на така необходимите правила за управление на БПЦ в новите условия и макар създадените комисии и проведените събрания да дават резултат

във вид на проектозакон, до приемането и въвеждането в действие на такъв не се стига, защото до март 1880 г. няма работещ парламент.

Правителството на Драган Цанков и лично той като министър на външните работи и изповеданията показва голяма активност в тази насока. Пренебрегвайки основния закон и категоричния текст на чл. 39, за чието приемане горещо е пледирал, министър-председателят Цанков успява да издейства издаване на княжески указ № 321 от 2 юли 1880 г., с който без съгласието на „върховната духовна власт – Св. Синод“ и без решение на Народното събрание са обнародвани „Привременни правила за духовното управление на християните, мюсюлманите и евреите“ [**Кореспонденция**, 1880, с. 25–30]. Само година след Учредителното събрание един от либералските водачи изоставя уж принципната позиция на либералите за доминиране на парламента в държавното управление и погазва Конституцията, обявена за знаме на Либералната партия. Повечето архиереи в Княжеството, както и екзарх Йосиф, отказват да приложат Привременните правила. На 22 октомври 1880 г. Др. Цанков внася във II ОНС своя проект за църковен закон, който отново не е съгласуван със синода [**Дневници**, 1881, с. 825–855]. Противно на духа и съдържанието на Екзархийския устав от 1871 г., както и на вече изготвените Временни правила от 1879 г. и законопроекта на комисията от началото на 1880 г., Др. Цанков предлага откровено цезаропапистки закон за управление на църквата в княжеството [**Дневници**, 1881, с. 826 сл.]. Както правилно отбелязва Ст. Цанков, според този законопроект в правото на БПЦ остава само богослужението [**Цанков, Ст.**, 1922, с. 309].

След разгорещен дебат в Народното събрание на 24 октомври 1880 г. приемането на църковния закон се отлага. До повторно разглеждане на този законопроект не се стига и той отпада от дневния ред на II ОНС. Първият сериозен конфликт между държавните власти в Княжество България и БПЦ през 1880 г. завършва без победители. И двете страни в спора – държава и църква – запазват резервите и дори неприязненото си отношение към другата власт. И все пак, до края на 1880 г. правителството на Либералната партия успява да удовлетвори някои от цезаропапистките си намерения. В Народното събрание мнозинството, съставено от партията, чийто основен принцип в Учредителното събрание е „всеобщото избирателно право“, прокара първия Избирателен закон, по силата на който (чл. 28) монашеското духовенство (включващо и архиереите) е лишено от конституционното си право на избираемост. Според категоричния текст на закона: „не могат да бъдат избираеми за народни представители военните лица, които се намират в действителна служба, и лицата от духовно звание, освен бялото духовенство“ [**Държавен вестник**, бр. 95, 23.12.1880 г.].

Още през първата година от т.нар. режим на пълномощията законопроектът за управление на БПЦ е разгледан, допълнен и одобрен от свикания през ноември 1881 г. Св. Синод в София. Окончателният вариант е изпратен на ресорния министър, но обсъждането и приемането на църковния закон се забавят още една година. На 18 януари 1883 г. с пълно единодушие депутатите гласуват „за“ утвърждаване на отдавна чаканите църковни правила [*Дневници*, 1883, с. 230, 352–355]. Четири години след началото на самостоятелното си развитие Княжеството се сдобива с отделен църковен закон. На 4 февруари 1883 г. с указ № 88 на Александър I приспособеният в Княжеството Екзархийски устав влиза в сила [*Държавен вестник*, бр. 19, 19.02.1883 г.; бр. 20, 22.02.; бр. 21, 24.02.; бр. 22, 26.02.1883 г.].

Макар да удовлетворява до голяма степен очакванията на БПЦ за внасяне на ред в управлението ѝ, Екзархийският устав от 1883 г. не решава редица проблеми, а и не е напълно приложен. Освен неосъществения текст за общо синодално управление на т.нар. Българска църковна област (ПП за един мъртвороден член), няколко години не се изплаща допълнителното възнаграждение за свещениците, предвидено в устава. Забавено е и само частично осъществено прилагането на приспособения в Княжеството Екзархийски устав в Източна Румелия след Съединението [*Петков, П. Ст.*, 2012, с. 169–186].

***

Обнадеждени от доброто отношение на княза и новото правителство на д-р К. Стоилов към БПЦ след отстраняването на Ст. Стамболов от държавното управление през май 1894 г., синодалните архиереи решават да се възползват от променените условия и да поставят въпроса за съществено и цялостно изменение на Екзархийския устав. В заседанието на 9 юли 1894 г. Св. Синод открива процедура по събиране на предложения за изменение и допълнение на църковния закон. Проектът за нов Екзархийски устав е изготвен още до края на лятото на 1894 г., след което е изпратен за мнение и бележки до екзарха, княжеските архиереи и правителството [*ЦДА*, ф. 246к, оп. 1, а.е. 94, л. 129–211; *ЦДА*, ф. 791к, оп. 1, а.е. 2, л. 88 сл.].

Подетата инициатива от Св. Синод, екзарха и новото българско правителство за съставяне на общ синод на БПЦ в Цариград в края на 1894 г. отново не се реализира [*Български екзарх Йосиф*, 1992, с. 341], но въпреки това в окончателния проект за нов Екзархийски устав остава чл. 1 от устава от 1883 г. (чл. 39 от конституцията): „Българското княжество от църковна страна, като съставлява една неразделна част от Българската църковна област, подчинява се на Св. Синод – върховната

духовна власт на Българската църква, дето и да се намира тая власт. Чрез последната княжеството съхранява единението си с Вселенската възточна църква във всичко, що се отнася до догмите на вярата“. Това означава, че независимо от установената десетилетна практика единственият синод на БПЦ да е този в правителствената столица на Княжеството София, който няма административна власт над епархиите на Екзархията в османската държава, екзархът, правителството, а мълком – и синодалните членове, продължават да се заблуждават, че е възможно съставянето на общ за цялата Българска църковна област синод, макар да е известно на всички, че епархиите в Османската империя, които имат български митрополити, се управляват еднолично от резидиращия в Цариград председател на Синода екзарх Йосиф [Петков, П. Ст. 2010, с. 79–84].

След като систематизира получените мнения и бележки, комисията на Св. Синод внася проекта за обсъждане в заседанията на „върховната духовна власт“ на 19, 24, 29 октомври, 9 и 24 ноември и 3 декември 1894 г. Направени са няколко допълнения и изменения, които остават в окончателния текст на църковния закон: 1. Прокарва се идеята на екзарха и епископ Методий духовните училища да са под управлението само на Св. Синод (чл. 94 от проекта и чл. 101 от окончателния текст), като само броят на училищата и местата за откриването им, както и броят на пансионерите се съгласуват между Синода и МВРИ; 2. „Законоучителите“, т.е. учителите по „Закон Божий“ във всички учебни заведения да се назначават от Министерството на народното просвещение „в споразумение със Св. Синод“; 3. Приема се и другото предложение на Йосиф I, предвиждащо при сваляне на провинил се в службата си екзарх да взема участие и Министерството на изповеданията (чл. 111), за разлика от първоначалния проект, който предоставя това право само на Св. Синод; 4. Изважда се от окончателния вариант предложението от проекта, че е необходимо да се уведомява МВРИ при осъждане на духовно лице на „низвержение“ или „преставане от длъжност“; 5. Добавя в проекта като причини за развод „намиране невястата недевствена“ и „зловонен дъх от преди брака, оставащ неизлечим“, но през 1897 г., когато се приема частта от устава за браковете, Св. Синод се отказва от тези предложения; 6. Изважда от проекта като причина за развод умишлените действия „за помятане на заченатия плод“, извършени от мъжа или жената; 7. Заменя предвидения в проекта текст за бракоразводна причина „когато един от съпрузите е осъден на многогодишен затвор за извършени престъпления“ с по-конкретното положение „когато един от съпрузите е осъден за кражба, мошеничество, разтление или убийство на тежко и позорно наказание“; 8. Премахва като причини за отмяна законността на брака предвидените в проекта „липса на

съгласие на родителите“ и „осъждането на безбрачие от духовен съд“ [ЦДА, ф. 246к, оп. 1, а.е. 94, л. 129–211].

След подробното обсъждане в синода проектът за Екзархийски устав е изпратен в Министерството на изповеданията с официално придружително писмо, обясняващо кои са измененията и допълненията в сравнение с предишния устав от 1883 г. и по какви съображения са направени. Няма запазени сведения за внесени съществени промени от изпълнителната и законодателната власт и Осмото обикновено народно събрание много скоро, в заседанията си на 12 и 20 декември 1894 г., приема без изменения проекта, както е представен от „върховната духовна власт“ [Дневници, 1895, с. 122–141]. На първо четене Народно събрание изслушва и приема без дебати целия законопроект (вкл. и частта за браковете), след което проектът е даден за допълнително проучване от съответната парламентарна комисия. При гласуването на второ и трето четене частта за браковете е изпусната, тъй като се налагало да се преработи допълнително, а това би забавило приемането на основната част от устава, по която и правителството, и депутатите нямат забележки. С указ № 1 от 13 януари 1895 г. княз Фердинанд утвърждава новия Екзархийски устав, приспособен в Княжеството [Държавен вестник, бр. 23, 30.01.1895 г., с. 2–22].

Екзархийският устав от 1895 г. се прилага в българската държава години, дори десетилетия наред. На първо, място прави впечатление, че той е резултат от споразумение и договаряне между двете заинтересовани от неговото приемане страни – държавната власт и Св. Синод. Той съдържа и правни гаранции срещу евентуалното му изменение не според начина, по който е приет: чл. 180 категорично постановява, че „никакво видоизменение или отменение на настоящий Устав и никакви други наредби по църковното управление в Княжеството, противни на този Устав, не може да се предприемат без предварително взаимно споразумение на Св. Синод с Министерството на изповеданията“ [Държавен вестник, бр. 23, 30.01.1895 г., с. 21]. По този начин върховните държавна и църковна власт официално заявяват принципното си желание за разбирателство и сътрудничество и в бъдеще по въпросите на църковното законодателство.

Екзархийският устав от 1895 г., също като предходния от 1883 г., ясно определя междуцърковното положение на Българската църква. Като не признават схизмата, произнесена през 1872 г. от поместния Цариградски събор, „върховната духовна власт“ и държавната власт в Княжество България определят официалния статут на господстващата църква като „Самоуправляема Православна Българска Църква под името Екзархия“, която при това е неделим член на „Единната, Света, Съборна и Апостолска Църква“ (чл. 2). Съществено е не само обстоя-

телството, че и църковната, и държавната власт не признават Българската православна църква за отцепническа, но и това, че не я обявяват за автокефална, т.е. напълно независима, а стриктно спазвайки фермана, с който е създадена през 1870 г., я титулуват „самоуправляема“, сиреч автономна, каквато всъщност тя е през целия разглеждан период.

Формално зачитайки духа на декларативния и вече очевидно неприложим чл. 39 от конституцията (включен като чл. 1 и на Екзархийския устав от 1895 г.), върховните духовни и светски власти в същия пожелателен смисъл постановяват в чл. 4, че „Екзархията се съставява от находящите се в Отоманската държава български епархии, които поименно или общо се определят в издадения за съставянето ѝ висок царски ферман, и от епархиите в Българското княжество“. С това общоекзархийските постановления в устава от 1895 г. се изчерпват.

Водени от опита в управлението и администрирането на църковните дела в Княжеството през годините след 1879 г., законодателите през 1895 г. допълват краткия текст в устава от 1883 г., че върховно духовно началство на Българската църква е Св. Синод, който включва екзарха и заседатели. В чл. 8 вече е включено важното уточнение, че „председател на Св. Синод е екзархът, а в негово отсъствие председателствува един от синодалните членове, когото той назначи за свой заместник“ [**Държавен вестник**, бр. 23, 30.01.1895 г.]. По този начин фактически съществуващата от 1882–1883 г. институция „наместник на екзарха и председателстващ на синода“ в Княжеството най-сетне намира своето правно-нормативно потвърждение и уреждане като функция лично на екзарха, а не на синода или правителството в България.

Заличени са и няколко текста от устава от 1883 г., които дават възможност за по-голяма намеса на правителството и по-конкретно на МВРИ в църковните дела и в църковното управление. Задължението на Св. Синод да се споразумява с МВРИ при вписването на лица, достойни за архиереи, в съответния каталог (чл. 35 от устава 1883 г.) е премахнато и в новия устав от 1895 г. такова задължение липсва (чл. 36, 37). Премахната е намесата на държавната власт чрез МВРИ при оценката за правилността на избора за епархийски архиереи (чл. 43 от устава 1883; чл. 43 от закона 1895 г.); остава само изискването след приключване на избора на архиерей да бъде писмено уведомен за него не само Св. Синод, но и министърът на изповеданията (чл. 42 от 1895 г.). Заличено е изискването в чл. 82 от устава от 1883 г. архиереите да искат предварително разрешение от министъра на изповеданията, за да пристигнат в столицата и да посетят високопоставени лица. Такова изискване за разрешение на архиереите да напускат епархията си остава да се иска само от Св. Синод (чл. 116 от устава от 1895 г.).

Положението от 1883 г., налагащо споразумяване на Св. Синод с Министерството на изповеданията и с Министерството на просветата при „съставяне програмата на духовните училища, управлението и надзора над тях, както и назначаването на ректорите и на учителите“, е премахнато в закона от 1895 г. В новия устав недвусмислено е записано, че „духовните училища в страната се намират под ведението на Св. Синод“; единствено броят на училищата и мястото, където ще се откриват нови, както и броят на пансионерите се определят „в споразумение с МВРИ“ (чл. 101). Отпада изискването от устава от 1883 г. да се иска съгласието на правителството при издаване на окръжни писма от екзарха и Св. Синод (чл. 85 от 1883 г.). Премахнато е и ограничението от 1883 г. Св. Синод и екзархът да не могат да събират парични помощи в Княжеството „без предварително споразумение с Министерството на изповеданията“ (чл. 86). Според новия устав Св. Синод „има право да събира от духовенството и манастирите помощи, с които да издава и разпространява между духовенството и паството списания и книги с нравствено-религиозно съдържание, да поддържа стипендианти в духовни училища, както и да спомага за разпространението и усъвършенстването на църковната музика“; нещо повече, според чл. 100, ал. 12 синодът „има право да получава движими и недвижими имуществва било по дарение, било по завещание“ [**Държавен вестник**, бр. 23, 30.01.1895 г.].

И в устава от 1895 г. обаче остава старото изискване правителството да одобрява архиереите (двама или трима) – кандидати за екзарх (чл. 16 от 1883; чл. 20 от 1895 г.), както и избраните за екзарх (чл. 24 от устава 1895/ чл. 20 от 1883 г.) и за епархийски архиереи (чл. 45 от 1895/ чл. 45 от 1883 г.) [**Държавен вестник**, бр. 23, 30.01.1895 г.].

Новите постановления в устава от 1895 г. относно съденето на провинил се в църковните си задължения екзарх не само от Св. Синод, но и от Министерството на изповеданията показват както засиленото влияние на Йосиф I, така и известна нерешителност на княжеските архиереи да се противопоставят на неговото предложение, станало законен текст в чл. 111. При новото положение е възможно един наистина провинил се в църковното си служение и управлението на църквата екзарх да не може да бъде свален, ако правителството не желае това.

Безспорно е обаче, че за разлика от 1883 г., Екзархийският устав от 1895 г. дава широка имуществена автономия на БПЦ. А още по-точно – премахва ограниченията, наложени с устава от 1883 г. и възстановява правото на църквата да придобива, владее и управлява имоти. В закона от 1895 г. ясно и точно са посочени църковните субекти (Св. Синод, митрополитите, епархийските съвети, църковните настоятелства, манастирските управи), които като юридически лица имат различни

имуществени права – „да получават движими и недвижими имущества, било по дарение, било по завещание“ (чл. 100, ал. 12; чл. 148, ал. 10; чл. 156, ал. 13 и 14) и „да ги употребяват съгласно волята на дарителя или завещателя“ (чл. 115, ал. 20) [**Държавен вестник**, бр. 23, 30.01.1895 г.]. И все пак, държавата запазва известен контрол: Министерството на изповеданията има право да утвърждава бюджетите на епархийските съвети и да проверява сметките и финансовите документи на тези съвети (чл. 135, 137).

Що се отнася до издръжката на Екзархията и на духовенството, то отново, както и в предходния устав, „княжеското правителство внася ежегодно в екзархийския ковчег една сума, съразмерна с броя на венчилата в епархиите в Княжеството, като се смята по 40 стотинки на венчило“ (чл. 174); епархийските архиереи и техните помощници – епископи получават от държавното съкровище годишно възнаграждение според бюджета, т.е. сумата на архиерейските заплати отново не е фиксирана (чл. 176); на синодалните членове се заплаща отделна „годишна придажба на възнаграждението“ от екзархийския ковчег (чл. 177); добавъчното възнаграждение на енорийските свещеници, таксите и требите (т. нар. случайни приходи на свещениците) остават същите, както в устава от 1883 г., но с измененията от 1891 г. (чл. 145, 146) [**Петков, П. Ст.** 2016, с. 209–217].

Важен принос в законодателството, съдържащ се в Екзархийския устав от 1895 г., е частта за манастирите (глава XI и XII). Въпросите, свързани с тяхното управление, след 1878 г. остават неуредени и това позволява твърде произволни решения, вкл. и злоупотреби с имуществото им. Едва с новия устав от 1895 г. се формулира ясно какво представлява манастирът: „свещено място с църква и други здания, назначени за жилище на монасите, които са се посветили на уединен благочестив живот“ (чл. 91); какви са видовете манастири: ставропигиални, т.е. зависещи от Св. Синод (според устава от 1895 г. те са два – Рилският и Троянският), и епархийски, т.е. подчинени на местния архиерей (чл. 92). Става ясно, че манастирите са самоуправляеми общини, чиито общи дела (вкл. имуществените) се решават от „монастирският събор“, действащ „под ръководството на един игумен“ и под надзора на епархийското началство или Св. Синод (чл. 93, 94). И все пак, значителната манастирска автономия по отношение на материалното им и имуществено богатство е ограничена. Едно от допълненията и измененията на вече приетия през 1895 г. устав, одобрено от Народното събрание заедно с частта „Бракове“ през 1897 г., постановява, че манастирското началство „без разрешение от Св. Синод няма право да продава, заменява или подарява манастирски имущества, както и да сключва каквито и да било заеми“ [**Държавен вестник**, бр. 85, 22.04.1897 г.]. Що се

отнася до старите, изоставени и невъзстановени манастири, то още през 1881 г., при управлението на консерваторите, след експертно мнение на четиричленна комисия правителството ги признава за „свети места“ и ги оставя в разпореждане на синода. След приемането на изменения Екзархийски устав през 1895 г. отново чрез правителствено решение се постановява, че „имуществата (земя, камъни, дървета и пр.) на разорените манастири си остават свещени“ и следователно остават в управлението на Св. Синод.

С Екзархийския устав от 1895 г. най-сетне се разрешава положително въпросът за създаване на отделна Старозагорска епархия съгласно с решенията на Църковно-народния събор от 1871 г. и на Св. Синод от 1881 г. и в резултат от дългогодишните настойчиви искания на българското православно население от този край и на върховната духовна власт. След десетгодишно управление на епархията от временно управляващи духовници (архимандрит Максим 1886–1891 г.; епископ Гervasий Левкийски 1892–1893 г.; епископ Методий Велички 1894–1896 г.), на 14 юли 1896 г. за първи каноничен архиерей на Старозагорска епархия е избран бившият велички епископ Методий с името митрополит Методий Старозагорски [Петков, П. Ст. 2018, с. 33]. Съгласно чл. 6 от Екзархийския устав 1895 г. Старозагорска епархия има наместничества в Казанлък, Чирпан, Нова Загора и Харманли [Държавен вестник, бр. 23, 30.01.1895 г.].

С публикуването в „Държавен вестник“ на утвърдения с княжески указ № 1 от 13 януари 1895 г. нов Екзархийски устав, той влиза в сила като действащ църковен закон и отменя Екзархийския устав, приспособен в Княжеството, от 1883 г. Но, както стана ясно, при обсъждането на второ и трето четене и при окончателното гласуване на новия устав в Народното събрание през декември 1894 г. частта за браковете е пропусната. Това създава известни неясноти и в заседанието си на 7 март 1895 г. Св. Синод взема решение да издаде окръжно до епархийските началства да прилагат частта „Бракове“ от новия Екзархийски устав, който е одобрен цялостно от Народното събрание, макар и само на първо четене [ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 3, л. 68–69]. От своя страна, членовете на синода продължават и през 1895 г. работата по текстовете на част шеста „Бракове“, в които внасят някои изменения и допълнения, приети като общо становище на 10 ноември 1895 г.: 1. Като причини за развод са премахнати „бездевствеността на невестата“ и „зловонния дъх“, т.е. възстановено е положението, залегнало в първоначалния проект на синодалната комисия от 1894 г.; 2. Наказанието „безбрачие“ или „запрещение да встъпи в нов брак“ за виновната при развода страна е ограничено от 2 до 5 години. В синодалното заседание на 14 ноември 1895 г. се приемат още няколко предложения за поправки в частта на

вече одобрения от парламента Екзархийски устав: забрана да се продават, заменят или подаряват манастирски имуществва и да се сключват заеми от името на манастири без разрешението на Св. Синод; допълнения към определянето на пенсиите на духовни лица, вкл. ако са служили като учители преди Освобождението на България; право на синода „в случай на нужда“ да увеличава броя на писарите при епархийските съвети и архиерейските наместничества [ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 4, л. 25–26].

След това Св. Синод се обръща с писмено предложение към МВРИ да внесе в Народното събрание останалата неприета част от Екзархийския устав и предложените допълнения и изменения към приетите текстове. Едва на 31 януари 1897 г., т.е. повече от година след постъпките на синода, премиерът д-р К. Стоилов, който по това време е и министър на изповеданията, предлага с доклад до княза да се внесе в Народното събрание за разискване и приемане съгласувания с „върховната духовна власт“ законопроект за Екзархийски устав – част VI „Бракове“, както и някои изменения в останалите текстове на устава [Дневници, 1897, с. 183]. На първо четене проектът е приет без дебати, след което е насочен за обсъждане в съответната парламентарна комисия. Окончателното обсъждане и приемане на проекта от Народното събрание става на 24.02.1897 г. По време на дебатите на второ четене са предложени някои изменения. За разлика от предложението на синода за брачна възраст „18 години за момъка и 16 за момата“, депутатите приемат, че е по-добре желаещите да встъпят в брак да са с две години по-големи. Мотивите за това са свързани с местните климатични условия, а целта – „физическата здравина на расата“. По време на дебатите двама лекари депутати – д-р П. Минчович и д-р Г. Янкулов – подробно обясняват, че човешкото тяло се развива до към 22-годишна възраст и едва след това може да се възпроизвежда, а също, че климатът в България не е като в Алжир или Индия и дори настояват за брачна възраст 22 и 20 години. Други народни представители, макар да приемат научните аргументи на докторите, предлагат, ако се гласува по-високата брачна възраст, да се даде право на Св. Синод „при извънредни случаи да разрешава встъпването в брак и по-рано от предвидените в закона срокове“. При окончателното гласуване са отхвърлени двете крайни мнения и се приема предложението на парламентарната комисия за брачна възраст 20 г. за мъжа и 18 г. за жената [Дневници, 1897а, с. 363–367].

Без разисквания депутатите приемат и друго допълнение на парламентарната комисия към проекта на синода – сифилисът също да е пречка за брак, причина за развод (когато болестта се появи след брака) и за унищожаване на брака (ако болестта е била констатирана и преди сключването му) [Дневници, 1897а, с. 363, 367, 369, 371].

Мнозинството депутати обаче не приемат предложението на А. Краев да се премахне забележката към чл. 187, че „жените на войниците са длъжни да чакат мъжете си, докато те се намират на военна служба“, като важно уточнение на основния текст на члена, че бракът се разтрогва, „когато мъжът отсъства четири години с неизвестно местожителство или с известно, но не праща средства за прехрана на жена си“. Не е прието и друго предложение на същия депутат – да отпадне бележката към т. 7 от причините за разтрогване на брака (т. 7 се отнася за случаите, когато „единият от съпрузите падне в лудост, епилепсия, идиотство или сифилис подир бракосъчетанието, бракът се разтрогва само в краен случай“), а именно, че ако страдаща е съпругата и тя е лишена от средства за прехрана, то мъжът ѝ е длъжен и след развода да ѝ доставя такива в размер, определен от общите съдилища. Аргументът на А. Краев, че такава безимотна, страдаща и разведена жена можела да бъде „прибрана на държавни разноски в някой приют“, народните представители не приемат като достатъчно основание, за да отпадне важното уточнение към т. 7, предложено в първоначалния проект на Св. Синод [*Дневници*, 1897а, с. 367, 368].

Обсъждането на предложенията, внесени от депутата А. Краев, предизвиква принципен дебат, който показва известна еволюция в разбиранията за отношенията между БПЦ и държавните власти. Докачен от „вмешателството“ на народния представител А. Краев и с намерение категорично да защити проекта на Св. Синод, докладчикът Д. Войников лансира крайното становище, че след като в българската държава бракът е църковен, а е и тайнство, което е прерогатив единствено на Църквата, то Народното събрание трябва само да одобри проекта, без да го променя. На свой ред А. Краев, вместо да докаже, че предложенията му не засягат каноните и догмите на Православието, се впуска в нападки срещу духовенството заради вмешателството му в държавно-законодателните работи и предлага в най-скоро време в Княжеството да се въведе граждански брак. Повечето народни представители не отдават значение на това предложение, дори го посрещат със смях. Но направено веднъж официално, то изисква съответната реакция. Налага се лично подпредседателят на бюрото на парламента да направи декларация, че народното представителство в мнозинството си е православно и държи на вярата си и на Църквата си и следователно докогато в българската държава според основния закон Православната църква е господстваща, а по църковните дела Св. Синод е „върховна духовна власт“, дотогава Народното събрание ще възприема предложенията на Църквата и това не може да се определя като „вмешателство или налагане от страна на духовенството над Камарата“; по тия проекти за църковните работи Народното събрание само разглежда дали няма в

тях нещо противозаконно и след това ги приема и одобрява [**Дневници**, 1897а, с. 368–369].

След продължителни обсъждания законопроектът е приет и на трето четене в същия ден, 24 февруари. С указ на княз Фердинанд № 46 от 21 март 1897 г. е утвърден като „Закон за прибавление част шеста „Бракове“ към Екзархийския устав, приспособен в Княжеството, както и за допълнение и изменение на някои членове от същия устав“ [**Държавен вестник**, бр. 85, 22.04.1897 г.].

Следователно в „дългия списък на законовите мерки, които Народната партия признава за свое постижение“ [**Николова, В.** 2004, с. 97–98], може с основание да се включи и новият църковен закон на Княжеството от 1895/1897 г. Независимо от това, че Екзархийският устав е съставен предимно от средите на висшето духовенство, без политическата подкрепа на Стоиловия кабинет и съответното мнозинство в Народното събрание, той едва ли щеше да бъде приет и утвърден.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници/Archival Sources

НБКМ-БИА, ф. 16, а.е. 368, л. 457–506.

ЦДА, ф. 246к, оп. 1, а.е. 94, л. 129–211.

ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 2, л. 88.

ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 3, л. 68–69.

ЦДА, ф. 791к, оп. 1, а.е. 4, л. 25–26.

Дневници, 1881 – Дневници на Второто обикновено народно събрание. Втора ред. сесия. Стеногр. протоколи. София, с. 825–855. [Dnevniksi na Vtoroto obiknoveno narodno sabranie. Vtora red. sesia. Stenogr. protokoli. Sofia, 1881, s. 825–855].

Дневници, 1883 – Дневници на III Обикновено Народно събрание. I сесия, кн. I, София, 1883, с. 230; 352–355. [Dnevniksi na III Obiknoveno Narodno sabranie. I sesia, kn. I, Sofia, 1883, s. 230; 352–355].

Дневници, 1895 – Дневници (стенографически) на VIII Обикновено Народно събрание, I ред. сесия, кн. II, София, 1895, с. 122–141. [Dnevniksi (stenograficheski) na VIII Obiknoveno Narodno sabranie, I red. sesiya, kn. II, Sofia, 1895, s. 122–141].

Дневници, 1897 – Дневници (стенографически) на IX Обикновено народно събрание, I ред. сесия, София, 1897, с. 183. [Dnevniksi (stenograficheski) na IX Obiknoveno Narodno sabranie, I red. sesia, Sofia, 1897, s. 183].

Дневници, 1897а – Дневници (стенографически) на IX Обикновено народно събрание, I ред. сесия, Кн. IV, София, 1897, с. 363–367.

[Dnevniitsi (stenograficheski) na IX Obiknoveno Narodno sabranie, I red. sesia, kn. IV, Sofia, 1897, s. 363–367].

Държавен вестник, бр. 95, 23.12.1880 г. [Darzhaven vestnik, br. 95, 23.12.1880 g.].

Държавен вестник, бр. 19, 19.02.1883 г.; бр. 20, 22.02.; бр. 21, 24.02.; бр. 22, 26.02.1883 г. [Darzhaven vestnik, br. 19, 19.02.1883 g.; br. 20, 22.02.; br. 21, 24.02.; br. 22, 26.02.1883 g.].

Държавен вестник, бр. 23, 30.01.1895 г., с. 2–22. [Darzhaven vestnik, br. 23, 30.01.1895 g., s. 2–22].

Държавен вестник, бр. 85, 22.04.1897 г., с. 1–4. [Darzhaven vestnik, br. 85, 22.04.1897 g., s. 1–4].

Публикации/Publications

Български екзарх Йосиф, 1992 – Български екзарх Йосиф. Дневник. София, 1992, с. 341. [Balgarski ekzarh Yosif. Dnevnik. Sofia, 1992, s. 341].

Кореспонденция, 1880 – Кореспонденция по Министерството на външните работи и изповеданията. София, с. 25–30. [Korespondentsia po Ministerstvoto na vashnite raboti i izpovedaniyata, Sofia: 1880, s. 25–30].

Николова, В. 2004 – Веска Николова, Между консерватизма и либерализма. Народната партия 1894–1920. София, с. 97–98. [Veska Nikolova. Mezhdu konservatizma i liberalizma. Narodnata partia 1894–1920. Sofia, s. 97–98].

Петков, П. Ст. 2010 – Петко Ст. Петков, За един „мъртвороден“ член от Търновската конституция. De Jure. Официално издание на Юридическия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, № 1, 2010, с. 79–84. [Petko St. Petkov. Za edin „martvoroden“ chlen ot Tarnovskata konstitutsia. De Jure. Ofitsialno izdanie na Yuridicheskia fakultet na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, № 1, 2010, s. 79–84].

Петков, П. Ст. 2012 – Петко Ст. Петков, Българската православна църква и държавната власт в Княжество/Царство България 1878–1912 г. (Институционални отношения). В. Търново: „Фабер“, 2012. [Petko St. Petkov. Balgarskata pravoslavna tsarkva i darzhavnata vlast v Knyazhestvo/Tsarstvo Balgaria 1878–1912 g. (Institutsionalni otnoshenia). V. Tarnovo: „Faber“, 2012].

Петков, П. Ст. 2016 – Петко Ст. Петков. Издръжката на българското православно духовенство в Княжество България. // Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Том I. Градското стопанство в българските земи през вековете. Варна, 2016, с. 189–221. [Petko St. Petkov. Izdrzhkata na balgarskoto pravoslavno duhovenstvo v Knyazhestvo Balgaria. // Izvestia na Tsentara za stopansko-istoricheski izsledvania.

Tom I. Gradskoto stopanstvo v balgarskite zemi prez vekovete. Varna, 2016, s. 189–221].

Петков, П. Ст. 2018 – Петко Ст. Петков, Митрополит Методий Старозагорски и обособяването на новата южнобългарска епархия. // Нашата вяра. Издание на Старозагорска митрополия. Бр. 2, 2018, с. 26–33. [Petko St. Petkov. Mitropolit Metodiy Starozagorski i obosobyavaneto na novata yuzhnobalgarska eparhia. // Nashata vyara. Izdanie na Starozagorska mitropolia. Br. 2, 2018, s. 26–33].

Цанков, Ст. 1922 – Стефан Цанков, Измененията на Екзархийския устав и участието на митрополита Симеона в тях. – В: Сборник в чест на Варненский и Преславский митрополит Симеон по случай 50-годишното му архиерейско служение. София, 1922, с. 309. [Stefan Tsankov. Izmeneniata na Ekzarhiyskia ustav i uchastieto na mitropolita Simeona v tyah. – V: Sbornik v chest na Varnenskiy i Preslavskiy mitropolit Simeon po sluchay 50-godishното mu arhiereysko sluzhenie. Sofia, 1922, s. 309].

СЪКРАЩЕНИЯ

БАН – Българска академия на науките
БПЦ – Българска православна църква
МВРИ – Министерство на външните работи и изповеданията
НБКМ-БИА – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив
ОНС – Обикновено народно събрание
ЦДА – Централен държавен архив